

DESPRE OCURENȚELE MĂRCILOR DE UZAJ ÎN DEX. CÂTEVA OBSERVAȚII¹

MIHAELA POPESCU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București
msmihaelap@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lexicologie, lexicografie, dicționar explicativ, variație lingvistică, mărci de uzaj.*

Keywords: *lexicology, lexicography, explanatory dictionary, linguistic variation, variational indications.*

PRELIMINARII

Articolul de față însumează observații făcute pe baza documentului numit DEX 2019, disponibil în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie, care reprezintă o variantă îmbunătățită a DEX 2016, dar care nu a fost publicat. Contribuția noastră are ca obiective principale determinarea locului în care este posibilă ocurența mărcilor de uzaj la nivelul articolului de dicționar, precum și discutarea corectitudinii utilizării acestora.

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE DEX

Dicționarul explicativ al limbii române are o istorie particulară în raport cu alte dicționare generale explicative moderne. Încă din 1975, când a apărut prima ediție a DEX, acesta nu a avut niciodată un set de norme și principii scrise, dacă nu publicate, măcar fixate într-un document de uz intern. Printre dicționare, această singularitate reprezintă o scădere evidentă, dar, în mod surprinzător, ea subliniază și un mare merit al dicționarului, și anume acela de a-și fi păstrat identitatea, de-a lungul timpului, în ciuda perpetuării unor soluții lexicografice discutabile.

¹ Prezenta lucrare are la bază comunicarea susținută de mine în cadrul *Atelierului on-line de lingvistică: DEX³ – Un dicționar al secolului al XXI-lea*, București, 29 septembrie 2021, și face parte din seria de articole dedicate acestui eveniment și incluse, majoritatea, în *Actele mesei rotunde dedicate noii ediții a DEX-ului*. Editor: Cristian Moroianu (SCL, LXXII, nr. 2, 2021, 165–305).

Dicționarul explicativ al limbii române este și va rămâne, și în ediția a treia, un dicționar *general, explicativ, sincronic și normativ*.

Caracterul general²

Caracterul general al dicționarului se referă la faptul că DEX înregistrează și definește cuvinte, sensuri, frazeologisme, pornind de la limba română literară considerată standard, dar sunt incluse și cuvinte vechi, populare, regionale, familiare, argotice etc., cuvinte aparținând diferitelor limbaje, terminologii, împrumuturi recente adaptate sau nu sistemului ortoepic și morfologic românesc, creații recente etc., selectate pe baza unor criterii de includere prestabilite.

Caracterul explicativ

Acest caracter este cel mai vizibil și mai important al dicționarului și se referă la întreg sistemul definițional pe care acesta îl include, cu toate caracteristicile sale, generale sau punctuale. Ca principiu general, se urmărește ca glosarea unui cuvânt în DEX să conțină toate informațiile *necesare și suficiente* pentru ca sensul acestuia să fie înțeles și, ulterior, corect folosit de către utilizatori.

Caracterul sincronic

Se vorbește, de asemenea despre caracterul *sincronic*³ al DEX. Acest lucru se referă la faptul că articolul de dicționar nu prezintă sensurile unui cuvânt în filiație cronologică sau etimologică, ci ține seama de situația actuală a acestora în limba română. Acest lucru înseamnă că, în cadrul structurii articolului de dicționar, *sensurile nu sunt prezentate cronologic*, ci în ordinea *frecvenței lor în limbă*. Ca atare, sensurile cuvintelor polisemantice sunt redactate pornindu-se de la cel mai cunoscut (și răspândit). De asemenea, dicționarul nu conține citate reprezentând atestări ordonate cronologic (așa cum o face, de pildă, DLR).

Totodată, sincronia unui dicționar cum este DEX mai este înțeleasă într-un sens larg, și anume acela că o astfel de lucrare lexicografică ilustrează situația inventarului de cuvinte cuprins, la toate nivelurile de informație, în raport cu limba literară standard, *la data apariției sale*.

Caracterul normativ

Cât privește caracterul normativ al DEX, acesta se reflectă în respectarea normelor DOOM (ediția în vigoare la data publicării dicționarului explicativ). Acest lucru înseamnă că DEX va ține seamă de: forma/formele cuvântului-titlu, descrierea aparatului morfologic (forme de singular, plural, prezent indicativ sau alte forme speciale), de indicațiile de ordin ortografic și ortoepic (înregistrarea hiatusurilor, a modelului de despărțire în silabe și a pronunțării unor cuvinte speciale, provenite din limbi străine, neadaptate încă la limba română) etc.

Caracterul normativ al dicționarului rezidă însă și în alt aspect, mai puțin discutat în lucrările lexicografice, din această perspectivă. Este vorba de un set de

² Pentru lămurirea caracterului *general* al unui dicționar, vezi și Iordan, Coteanu (1960: 12–14).

³ V. Celac (2020: 29).

restricții pe care le regăsim în cadrul indicațiilor de tip variațional, care reflectă uzul (indicat al) unor cuvinte/sensuri/frazeologisme în raport cu limba literară standard. Aceste indicații sunt reflectate prin mărcile de uzaj.

MĂRCILE DE UZAJ

Prin mărci de uzaj înțelegem acele indicații parafrazeologice care precedă un cuvânt/sens/frazeologism (inclusiv variante sau sinonime) sau glosarea acestora (definiția) și care se referă la faptul că ele se distanțează de limba-standard. Prin intermediul mărcilor de uzaj se indică faptul că un element lexical se încadrează unei anumite arii variaționale și, totodată, se atrage atenția, implicit, asupra faptului că utilizarea se desfășoară în limitele anumitor restricții. Practic, marca de uzaj conștientizează utilizatorul dicționarului asupra faptului că un element lexical prezintă un specific de utilizare.

Aceste precizări generale nu trebuie să inducă însă ideea că unui element lexical definit îi corespunde, cu strictețe, o singură marcă de uzaj. Pentru a respecta realitatea lingvistică, trebuie să ilustrăm dinamica vocabularului la acest nivel, al etichetărilor referitoare la uz, fie că ea se petrece în plan sincron, fie în diacronie⁴.

Tipurile de mărci de uzaj

De la un cercetător la altul, tipurile mărcilor de uzaj diferă. Deoarece intenția noastră nu este aceea de a iniția un istoric detaliat al teoriilor privitoare la variația lingvistică, vom remarca aici doar faptul că s-a ajuns, în timp, de la identificarea a trei variații: *diafazică*, *diastatică* și *diatopică*, termeni puși în circulație de Coșeriu⁵, cu mărcile de uzaj corespunzătoare, la determinarea unui număr considerabil de mărci, printre care: *diacronice*, *diatopice*, *diaintegrative*, *diamediale*, *diastatice*, *diafazeice*, *diatextuale*, *diatehnice*, *diafrecvențiale*, *diaevaluative*, *dianormative*⁶.

Numărul mărcilor de uzaj în DEX

În ceea ce privește notarea mărcilor de uzaj, se observă că definițiile pot fi precedate de una sau de mai multe etichete cumulate, precum în cazurile următoare:

ABITÍR adv. (Fam. și pop.; numai la comparativ) Mai mult, mai bine, mai tare (decât...). – Din tc. **beter** „mai rău”.

⁴ Ca observație generală, menționăm faptul că, relativ frecvent, printr-o tradiție ce urmează o altă direcție teoretică, pentru termenul *marcă de uzaj* se folosesc sintagmele *marcă stilistică* și, mai ales, *marcă diastatică* (Bidu-Vrănceanu 1999: 19). Atragem atenția că această sinonimare terminologică nu este în spiritul lucrării de față, care preia și utilizează terminologia coșeriană. Fără a dezvolta, aici, o întreagă dezbateră pe această temă, asupra căreia ne-am oprit în studiul nostru dedicat cuvintelor livrești și despre care au discutat alți cercetători precum Sterian (2017: 122), mărgininu-ne doar a spune că *mărcile de uzaj* acoperă o arie vastă de indicații variaționale și *includ mărcile diastatice*.

⁵ Vezi DȘL 1997, s.v. *diastatic*, *diafazeice*, *diatopic*.

⁶ Vezi Sterian (2017: 112–135).

BERBÂNT, *berbanți*, s.m. (Înv. și fam.) Bărbat afemeiat, crai. – Din ngr. **berbântis**.
BERBANTLĂC, *berbantlăcuri*, s.n. (Înv. și fam.) Purtare, faptă de berbant. – **Berbant** + suf. *-lăc*.
BUNT, *bunturi*, s.n. (Înv. și reg.) Conspirație; răscoală. – Din pol., rus. **bunt**.
BUNTĂȘ, *buntași*, s.m. (Înv. și reg.) Conspirator, rebel. – **Bunt** + suf. *-aș*.

O observație pe care o facem este aceea că, totuși, cumularea mărcilor „popular” și „regional” nu este indicată, deoarece, de vreme ce o formă lexicală este populară, marca „regional” devine superfluă, dat fiind că o formă se consideră populară atunci când este reperabilă în cel puțin două regiuni. Este situația unui cuvânt precum:

ȚÂRCĂ, *țarci*, s.f. **1.** (Ornit.; pop. și reg.) Coțofană. ✧ Expr. *A-i umbla* (cuiva) *gura ca la (o) țarcă* = a fi limbut, a vorbi mult și fără rost. *A sta ca țarca în par* = a fi gata de plecare. **2.** Fig. (Depr.) Gură (considerată ca organ al vorbirii). **3.** Epitet depreciativ dat unei femei care vorbește mult. – Din magh. **szarka**.
 la care indicația „popular” este suficientă. Din fericire, în DEX nu am reperat decât un singur caz de acest fel.

Lipsa mărcilor de uzaj

În mod firesc, absența oricărei mărci de uzaj la un cuvânt, sens, unitate frazeologică etc. indică faptul că acea unitate lexicală este literară și general folosită, cunoscută. Situația despre care vom vorbi în continuare se referă la lipsa neîntemeiată (eronată) a mărcilor de uzaj.

O situație recurentă pe care o identificăm la multe cuvinte/sensuri sau frazeologisme este aceea a omiterii oricărei etichetări diasistemice, acolo unde ar fi fost cazul ca aceasta să apară. Ilustrăm prin câteva exemple, la care lipsesc:

– marcă diastratică (pop.):

ÁLA-BÁLA interj. **1.** (În expr.) *Ce mai ala-bala?* = **a)** ce se mai petrece? **b)** ce rost are atâta discuție (inutilă)? **2.** (În formule recitative din jocurile copiilor) *Ala-bala portocala*. – Formație onomatopeică.

– marca diatopică (reg. și în cazul variantei):

ACĂȚ, *acați*, s.m. (Reg.) Salcâm. [Var.: **acățiu** s.m.] – Din magh. **akác**.

– marcă diafazică (livr.):

EFLORĂ, *eflorez*, vb. I. Tranz. A studia superficial; a frunzări o carte. – Din fr. **effleurer**.

Actualizarea mărcilor de uzaj

De asemenea, în cazul anumitor cuvinte, ar trebui fie adăugată o marcă prin care să se indice evoluția cuvântului respectiv în diacronie, adică faptul că astăzi

(aproape că) nu mai este folosit, fie chiar schimbarea mărcii existente prin *ieșit din uz*:

PORTBILÉT, *portbilet*, s.n. (Rar) Portofel mic pentru bancnote. – Din fr. **porte-billets**.

ALIȘVERÍȘ, *alișverișuri*, s.n. (Fam.) Vânzare, negoț, afaceri (reușite). – Din tc. **alışveriş**.

O situație particulară o constituie cuvintele/sensurile considerate argotice și marcate în DEX ca atare. Așa cum se știe, argotismele au o evoluție rapidă și trec cu ușurință în limbajul familiar (sau, pur și simplu, ies din uz). Prin urmare, în multe cazuri, marca (arg.) trebuie schimbată cu marca (fam.), deoarece sensuri precum: *a achita* = *a omorî*, *a se ataca* = *a se enerva*, *a atinge* = *a bate* etc. nu mai sunt, la ora actuală, argotisme. În mod cu totul special, semnalăm etichetarea inacceptabilă, ca argotism, a unei interjecții: *bă*. Credem totuși că în acest caz, punctual, a fost vorba de neatenția lexicografului care, probabil, a confundat mărcile, vrând, de fapt, să spună că acest cuvânt este nerecomandat.

ACHITÁ, *achít*, vb. I. [...] **3**. Tranz. (Arg.) A omorî, a ucide. – Din fr. **acquitter**.

ATACÁ, *atác*, vb. I. [...] ♦ Refl. (Arg.) A se enerva, a se irita, a se înfuria. – Din fr. **attaquer**.

ATÍNGE, *atíng*, vb. III. [...] ♦ (Arg.) A trage cuiva o bătaie. – Lat. **attingere**.

BĂ interj. (Arg.) Măi. – Et. nec.

OBSERVAȚII PRIVIND LOCUL MĂRCILOR DE UZAJ ÎN DEX

Marca de uzaj înaintea definiției

Cele mai frecvente ocurențe ale mărcilor de uzaj, în economia articolului de dicționar, sunt reperabile înaintea definiției, cu referire la unul sau la mai multe sau poate chiar la toate sensurile unui cuvânt. Este cazul exemplurilor de mai jos:

APOFTÉGMĂ, *apoftegme*, s.f. (Livr.) Maximă, sentință formulată de obicei de o personalitate celebră (din Antichitate). – Din fr. **apophtegme**.

ABAȚIÁL, *-Ă, abațiali, -e*, adj. (Bis.) Care se referă la o abație, care aparține unei abații. – Din fr. **abbatial**, it. **abbaziale**.

ANIONACTÍV, *-Ă, anionactivi, -e*, adj. (Chim.) **1**. Care se bazează pe acțiunea, pe influența anionilor. **2**. (În sintagma) *Rășină anionactivă* = anionit. [Pr.: *-i-on-*] – **Anion** + **activ**.

ABATORIZÁ, *abatorizez*, vb. I. Tranz. (Rar) A aduce animale la abator pentru a fi tăiate. – **Abator** + suf. *-iza*.

ABÁC, *abace*, s.n. (Ieșit din uz) **1**. Numărătoare (**2**). **2**. Tabel sau diagramă care permite rezolvarea imediată a unor calcule. – Din fr. **abaque**, lat. **Abacus**.

Există și situații în care sensurile unui cuvânt polisemantic poartă mărci diferite, precum în cazul de mai jos, în care primul sens aparține gramaticii, iar cel de-al doilea se revendică din medicină:

APOZÍȚIE, *apozīții*, s.f. **1.** (Gram.) Atribut, de obicei substantiv, care se află pe același plan cu cuvântul determinat (de obicei în cazul nominativ). **2.** (Med.) Depunere de celuloză în membrana celulei. – Din fr. **apposition**, lat. **appositio**, **-onis**.

Ajunși în acest punct, vom prezenta o problemă de principiu. Ne putem pune întrebarea când anume este oportun să aplicăm marca de uzaj, în cazul domeniilor. Reținem ideea că, atunci când, la substantive, genul proxim (sau formulări inclusive de tipul *denumire generică*, *gen de*, *ramură a...*) este un cuvânt general cunoscut, s-ar putea renunța la etichetarea diatehnică. Ar putea fi cazul exemplurilor următoare:

ACAUSTOBIOLÍT, *acaustobiolite*, s.n. Rocă sedimentară de origine organică, necombustibilă. [Pr.: -*ca-us-to-bi-o-*] – Din fr. **acaustobiolite**.

ACAUSTOBIOLÍTIC, **-Ă**, *acaustobiolitici*, **-ce**, adj. (Geol.) Referitor la acaustobiolit. [Pr.: -*ca-us-to-bi-o-*] – Din fr. **acaustobiolitique**.

în care, prezența cuvântului *rocă*, în definiția substantivului, poate justifica renunțarea la marca (Geol.). În același timp, adjectivul corespunzător, deși conține în definiție cuvântul *acaustobiolit*, la care se face trimitere, trebuie marcat din punctul de vedere al apartenenței la un domeniu, prezumând că *acaustobiolit* nu este cunoscut publicului larg, fiind specific unei terminologii. De altminteri, un cuvânt din *DEX 2019* care ilustrează această idee este:

CUNICULICULTŪRĂ s.f. Ramură a zootehniei care se ocupă cu creșterea iepurilor de casă. – Din fr. **cuniculiculture**.

De asemenea, potrivit lui Sterian (2016: 51-52), astfel de cuvinte nu trebuie să poarte o marcă diatehnică, deoarece, din componentele definiției reiese clar domeniul căruia îi aparține cuvântul-titlu. Un exemplu pe care autorul îl citează este:

OOTÉCĂ, *ooteci*, s.f. (Entom.) Pungă în care sunt închise ouăle la insectele ortoptere.

caz în care autorul pledează pentru eliminarea mărcii de uzaj (Entom.).

Pornind de la această premisă, ne punem întrebarea dacă un cuvânt precum:

APRAXÍE, *apraxii*, s.f. (Med.) Lipsă de coordonare în mișcări cauzată de leziuni ale creierului.

mai are nevoie sau nu de etichetarea (Med.). Pe de o parte, dat fiind principiul de mai sus, care este menit să evite redundanța între indicația paralexigrafică și conținutul definiției, am spune că nu. Cu toate acestea, decizia cea mai bună ar trebui luată și ținând seamă de gradul de migrare a termenului medical *apraxie*

către alte registre, prin consultarea altor dicționare și diferitelor surse textuale, inclusiv cele online.

Marca de uzaj în cazul definițiilor „sparte”

Cercetând ocurențele mărcilor de uzaj la nivelul definiției, observăm că acestea apar, cu o frecvență mult mai scăzută (dar apar totuși) după semnul „;”, în cadrul așa-numitei definiții „sparte”. Nu ne propunem aici să prezumăm dacă acest tipar definițional se va păstra sau nu în viitoarea ediție a DEX-ului, dar observăm că însăși nevoia de a marca diasistematic în mod diferit cele două părți ale definiției ar putea fi un semn că acestea sunt, de fapt, sensuri separabile. Ilustrăm cu câteva exemple, punându-ne totodată și o altă întrebare, și anume dacă notații diacronice și diafrecvențiale, de tipul „mai târziu”, „mai rar”, nu sunt, totuși, prea vagi.

PÂRCĂLĂB, *pârcălabi*, s.m. **1.** Titlu dat în Evul Mediu, în Țările Române, persoanelor însărcinate cu conducerea unui județ, a unui ținut, a unei cetăți, având atribuții militare, administrative și judecătorești; persoană care purta acest titlu. **2.** Administrator al satelor boierești și mănăstirești, în Evul Mediu; (mai târziu) primar (rural).

RÓBOTĂ s.f. **1.** (În Evul Mediu) Obligație în muncă a iobagilor și jelerilor din Transilvania către stăpânul feudal; (mai târziu) muncă pe care o prestau (de câteva ori pe săptămână) țăranii săraci din Țările Române în folosul boierilor; clacă, boieresc. **2.** Muncă, activitate neîntreruptă (și grea). [...] – Din sl. **robot**a.

MĂTUȘĂ, *mătuși*, s.f. **1.** Sora tatălui sau a mamei unei persoane; (mai rar) verișoara unuia dintre părinți sau soția unchiului; tanti, țăță, tușă². [...] – Lat. **amita**.

Astfel, dacă indicația „mai rar” poate fi înțeleasă prin raportare la prima parte a definiției (v. mătușă *supra*), adică se poate decoda astfel: „mătușă, cu sensul verișoară se utilizează mai rar decât cu sensul soră a ...”, indicația „mai târziu” ar putea da naștere unor semne de întrebare. Raportarea la Evul Mediu, din exemplele citate, a indicației „mai târziu” nu determină totuși un statut diacronic clar al definitului (*mai târziu, când? mai târziu, până când?*). În acest punct, încercăm noi înșine să găsim o formulare mai adecvată sau, desigur, să primim una din partea cercetătorilor interesați de aceste aspecte. Ceea ce este de reținut este faptul că, în astfel de cazuri, mărcile de uzaj au nu numai funcția de a indica o arie diasistemică în care se înscrie definitul, ci și pe aceea de stabilire a unei relații cu un alt sens (implicit, cu o altă definiție).

INDICAREA MĂRCILOR DE UZ ÎN CADRUL FAMILIILOR DE CUVINTE

Înainte de exemplificarea acestei situații, trebuie să spunem că nu există o regulă generală potrivit căreia toți membrii unei familii de cuvinte să poarte aceeași marcă de uzaj. Este evident faptul că unii membri, mai des utilizați, au putut migra

spre limba comună, în timp ce alții au rămas mai degrabă ancorați în sfera unei terminologii (sau a unei arii variaționale, la modul general) sau a alteia.

Așadar, urmărind marcarea cuvintelor în cadrul familiilor din care fac parte, am identificat două situații:

a) toți membrii unei familii de cuvinte poartă o marcă de uzaj:

ABNÓRM, -Ă, *abnormi*, -e, adj. (Rar) Anormal, neobișnuit. – Din germ. **abnorm**.
ABNORMITĂTE, *abnormități*, s.f. (Rar) Anomalie; enormitate; lucru, fapt neobișnuit. – Din germ. **Abnormität**.

b) doar unii dintre membrii unei familii de cuvinte poartă o marcă de uzaj.

Nemarcarea tuturor membrilor unei familii poate fi o opțiune corectă, întrucât, așa cum am mai spus, este posibil ca unii membri ai acestora să fi circulat mai des și, astfel, să fi intrat în zona limbii comune, iar alții să se fi menținut într-o anumită arie variațională.

ABNEGĂ, *abnég*, vb. I. (Rar) Tranz. A tăgădui, a nega, a renunța la ceva sau ceva. – Din lat. **abnegare**.

ABNEGĂRE s.f. (Rar) Abnegație. – V. **abnega**.

ABNEGĂȚIE s.f. Devotament (dus până la sacrificiu); abnegare. ♦ Renunțare; sacrificiu voluntar. – Din fr. **abnégation**.

ABERĂ, *aberez*, vb. I. Intrans. (Fam.) A devia, a se îndepărta de la adevăr, de la normal (în legătură cu ceva); a susține o aberație. – De la **aberație**.

ABERĂNT, -Ă, *aberanți*, -te, adj. Care se abate de la tipul normal sau corect, care constituie o aberație (1), absurd. – Din fr. **aberrant**, lat. **aberrans**, -ntis.

ABERATIV, -Ă, *aberativi*, -e, adj. (Rar) Care este departe de adevăr, care ține de aberație (1). – Din fr. **aberratif**.

ABERĂȚIE, *aberații*, s.f. 1. Abatere de la ceea ce este normal sau corect. 2. Defecțiune a unui sistem optic, care duce la obținerea unor imagini neclare, deformate etc. ♦ *Aberație vizuală* = astigmatism. *Aberația luminii* = variația aparentă a poziției unui astru pe cer datorită mișcării Pământului în jurul Soarelui, în jurul axei proprii, și faptului că lumina se propagă cu viteză finită. 3. Ceea ce este inadmisibil, absurd; absurditate, ineptie, prostie. – Din fr. **aberration**, lat. **aberratio**.

EXECRĂ, *execrez*, vb. I. Tranz. (Franțuzism) A detesta, a urî, a disprețui; a avea oroare, repulsie, scârbă de... – Din fr. **exécrer**, lat. **execrari**.

EXECRABIL, -Ă, *execrabili*, -e, adj. Respingător, detestabil, dezgustător, oribil. – Din fr. **exécrible**, lat. **execrabilis**.

EXECRĂȚIE, *execrații*, s.f. (Rar) Oroare, repulsie. ♦ Persoană sau lucru care provoacă această reacție. – Din fr. **exécration**.

De asemenea, este posibil ca unii dintre membrii unei familii de cuvinte să nu fie marcați în mod asumat, pentru a evita redundanța care se poate crea din asocierea unei indicații diatehnice și a informațiilor furnizate de definiție:

ANGIOGRÁFIC, -Ă, *angiografici*, -ce, adj. (Med.) Referitor la angiografie, de angiografie. [Pr.: -gi-o-] – Din fr. **angiographique**.

ANGIOGRAFIE s.f. Studiu radioscopic sau radiografic al vaselor sangvine după introducerea unor substanțe radioopace. [Pr.: -gi-o-] – Din fr. **angiographie**.

Marcarea unităților frazeologice

Cât privește marcarea unităților frazeologice, nu vom insista asupra situațiilor în care acestea au intrat în uzul comun și, ca atare, nu trebuie etichetate, așa cum sunt exemplele de mai jos:

- ✧ *Cavitate abdominală* = cavitate cuprinsă între pereții abdomenului (1).
- ✧ *Absorbție intestinală* = pătrunderea în sânge și în limfă a produșilor rezultați din digestia alimentelor.
- ✧ Expr. *A face abstracție de...* = a nu lua în considerare; a ignora.
- ✧ Loc. adv. *Din abundență* = mult, în cantitate mare.

Ceea ce ne interesează însă sunt următoarele două situații. Prima situație are în vedere remedierea redactării prin adăugarea de mărci diasistemice în cazuri în care, în mod evident, ea este necesară. Altfel spus, este vorba despre frazeologisme neprecedate de nicio indicație și care trebuie marcate corespunzător statutului lor în limbă:

AMIÁZĂ, *amiezi*, s.f. 1. Mijlocul zilei, momentul înălțării maxime a Soarelui deasupra orizontului (corespunzător aproximativ orei 12). [...] ✧ Expr. *Ziua(-n) amiaza mare* = în plină zi, în toiul zilei.

AC, *ace*, s.n. 1. Mică ustensilă de oțel, subțire, ascuțită și lustruită, prevăzută cu un orificiu prin care se trece un fir, care servește la cusut. ✧ Expr. *A avea (sau a găsi) ac de jocul cuiva* = a avea mijloace de a înfrâna sau de a pedepsi pe cineva. *A călca (sau a umbla) ca pe ace* = a merge încet, cu grijă. [...] *A scăpa ca prin urechile acului* = a scăpa cu mare greutate. *A căuta acul în carul cu fân* = a se apuca de o muncă zadarnică.

ACĂSĂ adv. În sau spre casa în care locuiești; fig. la locul natal, în sau către patrie. ✧ *Cei de-acasă* = rudele apropiate, familia; p. ext. conaționali. ✧ Expr. *Așa (sau acum) mai vii de-acasă* = acum înțeleg sau admit ce spui.

CÚRCĂ, *curci*, s.f. Femela curcanului; p. ext. curcan. ✧ *Curcă bronzată* = rasă de curci crescută și în țara noastră, cu greutate corporală mare. ✧ Expr. *A fi (sau a sta, a umbla) ca o curcă plouată (sau beată)* = a fi (sau a sta, a umbla) abătut, dezorientat, zăpăcit. *Nici curcă, nici curcan*, se spune despre cel care nu are o situație precisă. *Râd și curcile* = e din cale-afară de caraghios.

Cea de-a doua situație are legătură cu principiul enunțat mai sus, referitor la redundanța care se poate crea între marca de uzaj și conținutul definițiilor, în cazul specificării domeniului. În exemplele de mai jos, observăm că definițiile

frazeologismelor conțin elemente ce ar putea fi lămuritoare pentru apartenența la un anumit domeniu. Prin urmare, ne întrebăm, ar fi acesta un argument suficient de puternic pentru eliminarea mărcilor de uzaj?

ABSTINENȚĂ, *abstinențe*, s.f. **1.** Faptul de a-și impune restricții de la mâncare, băutură, satisfacerea unor necesități fiziologice etc.; abstențiune. **2.** (Ec. pol.; în sintagma) *Teoria abstinenței* = teorie prin care capitalul și acumularea lui rezultă din abținerea proprietarilor de la consumul personal exagerat.

ABÚZ, *abuzuri*, s.n. **1.** Încălcare a legalității; (concr.) faptă ilegală. ✧ (Jur.) *Abuz în serviciu* = delict săvârșit de un funcționar public prin neîndeplinirea, conform legii, a atribuțiilor sale. *Abuz de putere* = delict săvârșit de titularul unui post sau al unei funcții, care le utilizează conștient într-un alt scop decât cel cărora le erau destinate. *Abuz de încredere* = înșelăciune care constă în însușirea ilegală, înstrăinarea sau refuzul de restituire a unui obiect încredințat spre păstrare sau spre utilizare. *Abuz de drept* = delict care constă în exercitarea unui drept cu nesocotirea scopului său.

INDICAREA MĂRCILOR DE UZAJ ÎN CADRUL SINONIMIEI

În ceea ce privește tratamentul sinonimiei în DEX, nu vom deschide aici o discuție amplă în privința oportunității utilizării acesteia în dicționar, această temă fiind susceptibilă de a fi tratată într-un studiu separat, cum de altfel s-a și făcut de către unii cercetători⁷. Ne vom referi, așadar, din punctul de vedere al etichetării cu mărci de uzaj atât la sinonimele indicate după definiție și separate de aceasta prin „;”, cât și la definiția prin sinonime.

Observația pe care o putem face din punctul de vedere al etichetării variaționale este că, și în cazul sinonimelor, DEX a procedat nesistematic, marcând unele sinonime, iar pe altele nu:

a) Sinonime marcate în mod corect, relaționând indicația de la cuvântul-titlu cu aceea de la sinonimul său:

APOZITÍV, **-Ă**, *apozitivi*, *-e*, adj. (Gram.) Apozitional. – Din fr. **appositif**.

APOZÍȚIE, *apozii*, s.f. **1.** (Gram.) Atribut, de obicei substantiv, care se află pe același plan cu cuvântul determinat (de obicei în cazul nominativ). **2.** (Med.) Depunere de celuloză în membrana celulei. – Din fr. **apposition**, lat. **appositio**, **-onis**.

APOZIȚIONAL, **-Ă**, *apozionali*, *-e*, adj. (Gram.) Cu valoare de apozitie; apozitiv. [Pr.: -ți-o-] – Din fr. **appositionnel**.

b) Sinonime a căror marcare a fost omisă:

⁷ V. Sterian 2015.

ABAGÉR, *abageri*, s.m. (Reg.) Abagiu. – Din **abagerie**¹.

ABAGÍU, *abagii*, s.m. Persoană care se ocupă cu fabricarea sau cu vânzarea abalei²; (reg.) *abager*^{*8}. – Din tc. **abağy**.

ABOLÍRE, *aboliri*, s.f. Acțiunea de a *aboli* și rezultatul ei; (înv.) *abolițiune*^{*}. – V. **aboli**.

ABOLIȚIÚNE, *abolițiuni*, s.f. (Înv.) Abolire. [Pr.: -ți-u-] – Din fr. **abolition**, lat. **abolitio**, -onis.

ABRAZÁRE, *abrazări*, s.f. (Rar) Abraziune (2). – Cf. fr. *abrasion*.

ABRAZIÚNE, *abraziuni*, s.f. 1. Proces de eroziune a țărmurilor din cauza valurilor mării. 2. Roadere a unui corp ca urmare a frecării lui de alt corp abraziv sau mai dur; (rar) *abrazare*^{*}. [Pr.: -zi-u-] – Din fr. **abrasion**.

ABSTENȚIÚNE, *abstențiuni*, s.f. (Rar) Abstenență. [Pr.: -ți-u-] – Din fr. **abstention**.

ABSTINENȚĂ, *abstenențe*, s.f. 1. Faptul de a-și impune restricții de la mâncare, băutură, satisfacerea unor necesități fiziologice etc.; (rar) *abstențiune*^{*}. [...] – Din fr. **abstinence**, lat. **abstinentia**.

INDICAREA MĂRCILOR DE UZAJ LA VARIANTE

În cadrul structurii articolului de dicționar a DEX, variantele reprezintă o categorie importantă, dar, ca și în cazul altor situații semnalate, tratamentul variațional al acestora este aleatoriu. Astfel, există situații în care variantele sunt precedate, în mod corect, de marca de uzaj:

ALINÁ, *alín*, vb. I. Tranz. și refl. A (se) potoli, a (se) ușura, a (se) micșora (în intensitate), a (se) domoli; a (se) liniști. [Var.: (rar) **alíní** vb. IV] – Lat. ***allenare**.

ANGÍNĂ, *angine*, s.f. 1. Inflamație a faringelui și a amigdalelor care împiedică înghițirea și respirația. 2. (În sintagma) *Angină pectorală* = boală care se caracterizează prin dureri în regiunea inimii și prin accese de asfixie și care se datorează unor alterări funcționale sau anatomice ale arterelor coronare; angor. [Var.: (pop.) **anghínă** s.f.]

Totodată însă, întâlnim și variante nemarcate:

ACIRÁ, *acír*, vb. I. Intrans. (Reg.) 1. A avea nădejde la..., a aștepta să..., a tinde spre... 2. A fi în așteptare; a pândi. [Var.: **acerá** vb. I] – Et. nec.

ACIUÁ, *aciuez*, vb. I. Refl. (Pop.) A-și găsi refugiu, a se stabili (vremelnic), a se pune la adăpost undeva sau pe lângă cineva; a se pripăși, a se oploși, a se aciola, a se agești. ♦ Tranz. A da adăpost. [Pr.: -ciu-a. – Var.: **aciuiá** vb. I, **aciuí** vb. IV] – Lat. ***accubiliare**.

⁸ Mărcile de uzaj ale sinonimelor însemnate cu asterisc sunt adăugate de noi.

ACCÍZĂ, *accize*, s.n. **1.** Impozit indirect care se percepe în unele țări asupra unor obiecte de consum. **2.** (Înv.) Taxă de consumație, de barieră și vamală. [Var.: **acciz** s.n.] – Din fr. **accise**.

ALÓCURI adv. (Adesea precedat de prep. „pe”) În unele locuri, pe ici pe colo. [Var.: **alócurea** adv.]

ACURATÉȚE s.f. Grijă deosebită, atenție mare, exactitate în executarea unui lucru. [Var.: **acuratétă** s.f.] – Din it. **accuratezza**.

ANIVERSĂRE, *aniversări*, s.f. Faptul de a *aniversa*; zi în care se aniversează un eveniment. [Var.: **aniversără** s.f.] – Din [zi] **aniversară** (prin confuzie cu infinitivele lungi în *-are*).

O speță aparține în cazul marcării variantelor o identificăm la împrumuturile lexicale (substantive) terminate în *-iune*. Și aici, în DEX s-a procedat neunitar, astfel că unele dintre aceste variante sunt precedate de marca (înv.), necesară pentru a indica situația actuală a acestor cuvinte în limba actuală, iar altele nu.

Printre variantele la care s-a indicat, în mod corect, marca de uzaj sunt:

ALEGĂȚIE, *alegații*, s.f. (Jur.) Faptul de a *alega*²; invocare a unei teorii, a unei păreri în sprijinul unei afirmații făcute sau pentru a justifica ceva. [Var.: (înv.) **alegațiune** s.f.] – Din fr. **allégation**, lat. **allegatio**, **-onis**.

AMBÍȚIE, *ambiții*, s.f. Dorință arzătoare de a realiza ceva; dorință de glorie, de onoruri, de parvenire. ✧ Expr. *A pune pe cineva* (sau *a se pune*) *la ambiție* = a (se) ambiționa. [Var.: (înv.) **ambițiune** s.f.] – Din fr. **ambition**, lat. **ambitio**, **-onis**.

ANTICIPĂȚIE, *anticipații*, s.f. Anticipare. ✧ *Literatură de anticipație* = literatură având ca temă imaginarea științifico-fantastică a viitorului. ✧ Loc. adv. *Cu anticipație* = înainte de termenul fixat. [Var.: (înv.) **anticipațiune** s.f.] – Din fr. **anticipation**, lat. **anticipatio**, **-onis**.

ARGUMENTĂȚIE, *argumentații*, s.f. Argumentare. [Var.: (înv.) **argumentațiune** s.f.] – Din fr. **argumentation**, lat. **argumentatio**, **-onis**.

AGITĂȚIE, *agitații*, s.f. **1.** Faptul de a se agita; mișcare intensă încoace și încolo efectuată de oameni, de vehicule etc. [...] [Var.: (înv.) **agitațiune** s.f.] – Din fr. **agitation**, lat. **agitatio**, **-onis**, (3) rus. **aghitația**.

ANTICIPĂȚIE, *anticipații*, s.f. Anticipare. ✧ *Literatură de anticipație* = literatură având ca temă imaginarea științifico-fantastică a viitorului. ✧ Loc. adv. *Cu anticipație* = înainte de termenul fixat. [Var.: (înv.) **anticipațiune** s.f.] – Din fr. **anticipation**, lat. **anticipatio**, **-onis**.

Există însă o serie substanțială de astfel de variante, la care marca de uzaj a fost omisă:

AMELIORĂȚIE, *ameliorații*, s.f. **1.** Ameliorare. **2.** (La pl.) Îmbunătățiri funciare. [Pr.: *-li-o*. – Var.: **ameliorațiune** s.f.] – Din fr. **amélioration**.

ABSÓRBȚIE, *absorbții*, s.f. **1.** Fenomen fizic prin care un corp lichid sau solid încorporează prin difuzie din afară o substanță oarecare [...] [Var.: **absorbțiune** s.f.]

ABSTRACȚIE, *abstracții*, s.f. Abstractizare; (concr.) lucru abstract. ✧ Expr. *A face abstracție de...* = a nu lua în considerare; a ignora. [Var.: **abstracțiune** s.f.] – Din fr. **abstraction**, lat. **abstractio**, -onis.

ACCELERĂȚIE, *accelerații*, s.f. Creștere a vitezei unui corp mobil în raport cu unitatea de timp. ♦ *Accelerație gravitațională* = accelerația pe care o au corpurile în cădere liberă. [Var.: **accelerațiune** s.f.] – Din fr. **accélération**, lat. **acceleratio**, -onis.

ADMISIE, *admisii*, s.f. 1. Intrare dirijată a unui fluid într-o mașină care transformă o formă de energie în altă formă de energie. [...] [Var.: **admisiune** s.f.] – Din fr. **admission**, lat. **admissio**, -onis.

ADOPȚIE, *adopții*, s.f. Faptul de a adopta (1); înfiere. [Var.: **adopțiune** s.f.] – Din fr. **adoption**, lat. **adoptio**, -onis.

ATENȚIE, (3) *atenții*, s.f. 1. Însușire care constă în orientarea și în concentrarea activității psihice într-o anumită direcție. [...] [Var.: **atențiune** s.f.] – Din fr. **attention**, lat. **attentio** -onis.

MIGRĂȚIE, *migrații*, s.f. 1. Deplasare în masă a unor triburi sau a unor populații de pe un teritoriu pe altul, determinată de factori economici, sociali, politici sau naturali; migrare. [...] [Var.: **migrățiune** s.f.] – Din fr. **migration**, lat. **migratio**, -onis.

Pentru a nu induce cititorului ideea că aceste forme se pot utiliza în variație liberă cu forma cuvântului-titlu, acolo unde este cazul, ar trebui menționat faptul că aceste variante sunt învechite, că ele nu mai sunt folosite, astăzi, în uzul literar-standard. Prin urmare, credem că aceste variante ar trebui marcate, de la caz la caz, cu indicații diacronice sau diafrecvențiale (*înv.*, eventual *astăzi rar*).

CONCLUZII

Din punctul de vedere al ilustrării caracterului variațional al inventarului de cuvinte din viitoarea ediție a DEX, considerăm că aceasta trebuie să reflecte situația reală, în uz, a cuvintelor incluse, în momentul publicării dicționarului. Dat fiind faptul că am constatat lipsa unui principiu care să coordoneze etichetarea variațională a diferitelor categorii de cuvinte/sensuri sau frazeologisme, credem că viitoarea ediție a DEX va trebui să reflecte o atitudine lexicografică sistematică în legătură cu acest subiect. Ca urmare, considerăm că sunt necesare:

a) marcarea consecventă, acolo unde este cazul, a indicațiilor de uzaj, a cuvintelor, a sensurilor și a frazeologismelor noi, care *vor fi introduse* în următoarea ediție a dicționarului.

b) revizuirea atentă a felului în care cuvintele *deja existente* în dicționar au primit (sau nu) mărcile de uzaj corespunzătoare (și necesare) și actualizarea acestora din urmă.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrăncianu, Angela, 1997, „Mărcile stilistice (diastatice) în DEX și importanța lor normativ-didactică”, *Limba și literatură*, XLII, vol. I, 27–36.
- Bidu-Vrăncianu, Angela, 1999, „Mărcile stilistice (diastatice) ale lexicului specializat în DEX²”, *Limba română*, 38, nr. 1–2, 19–23.
- Celac, V., 2020, „What it Means to be a Lexicographer”, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series IV: Philology and Cultural Studies*. Vol. 13 (62), Special Issue, 29–46. <https://doi.org/10.31926/but.pcs.2020.62.13.3.3>
- Coşeriu, Eugeniu, 2000, *Lecții de lingvistică generală*. Chişinău: Editura Arc.
- Coşeriu, Eugeniu, 2004, *Teoria limbajului și Lingvistica generală. Cinci studii*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.
- Corbin, Pierre, 1989, „Les marques stylistiques / dyastratique dans le dictionnaire monolingue”, *Wörterbücher/Dictionnaires/Dictionnaires: Ein Internationale Handbuch zur Lexikographie*, hg. von Franz Josef Hausmann et al. Bd. I, 673–680. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Coteanu, Ion, 1973, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*. Bucureşti: Editura Academiei.
- Dimitrescu, Florica, 1994, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*. Bucureşti: Logos.
- DȘL – *Dicționar de științe ale limbii*, 2001. Bucureşti: Nemira.
- Florescu, Cristina, 2002, „Elemente lexicale ale limbajului familiar românesc în context romanic”, *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*. Iași: Editura Trinitas, 125–134.
- Iordan, Iorgu, Coteanu, Ion, 1960, „Dicționarul limbii române (dicționar general)”, *Limba română*, IX, nr. 1, 11–20.
- Irimia, Dumitru, 1999, *Introducere în stilistică*. Iași: Editura Polirom.
- Popescu, Mihaela, 2004, „Dicționarele explicative: între normă lexicografică și realitate lingvistică”, *Limba română*, XLIII, nr. 5–6, 2004, 324–329.
- Popescu, Mihaela, 2009, „Observații și propuneri pentru o nouă ediție a DEX”, *Limba română*, LVIII, nr. 4, 536–544.
- Popescu, Mihaela, 2021, *Dicționar de cuvinte livrești în limba română (DCLR)*. Bucureşti: Letras.
- Rey, Alain, 1972, „Usages, jugements et prescriptions linguistiques” *Langue française*, n°16, *La norme*, 4–28. Consultat pe http://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1972_num_16_1_5701
- Rey, Alain, 1990, „Les marques d’usage et leur mise en place dans les dictionnaires du XVIIe siècle: le cas Furetière”. *Lexique 9 / Les marques d’usage dans les dictionnaires (XVIIe, XVIIIe siècles)*, Lyon, P.U.L., 17–29.
- Rey-Debove, J., 2005, „Typologie des dictionnaires généraux monolingues de la langue actuelle”, *Quaderni del CIRSIL – 4* (2005). Consultat pe <http://amsacta.unibo.it/2301/1/Debove.pdf>.
- Sterian, Florin, 2013, „Inventar al metodelor de definire lexicografică”, *Limba română*, LXII, nr. 1, 88–97.
- Sterian, Florin, 2015, „Sinonimia ca modalitate de definire lexicografică”, *Limba română*, LXIV, nr. 3, 384–399.
- Sterian, Florin, 2016, „Deficiențe definiționale în *Dicționarul explicativ al limbii române*”, *Limba română*, LXV, nr. 1, 49–59.
- Sterian, Florin, 2017, *Metode de definire lexicografică. Studiu comparativ, aplicat la limba română*. Teză de doctorat. Cond. științific dr. Ioana Vintilă-Rădulescu. Lucrare disponibilă pe <https://rei.gov.ro/>
- Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.
- Zafiu, Rodica, 2009, „Les variétés diastratiques et diaphasiques des langues romanes du point de vue historique: roumain”. G. Ernst et alii (eds.), *Romanische Sprachgeschichten / Histoire linguistique de la Romania* (HSK) 23, Teilband 3, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 2319–2334.

**ABOUT THE OCCURRENCES OF VARIATIONAL INDICATIONS IN *DEX*.
SOME OBSERVATIONS**

Abstract

The purpose of this paper is to offer a general description of using the variational indications in the Romanian Explanatory Dictionary (DEX). All our observations are meant to provide not only an image of how the words / meanings / expressions were treated from a variational point of view, in the 2016 edition of this dictionary, but also to draw attention to some inaccuracies. In the present research, we dealt with the following situations in DEX: 1) words / meanings / expressions labelled by a single variation mark or by the cumulation of marks; 2) the occurrence of variation marks within word families, synonyms and lexical variants.

Reporting unsatisfactorily treated situations does not automatically lead to our normative attitude. The final decision, in case of some issues, will be taken within the Department of Lexicology and Lexicography of the “Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics.